

Andrzej Paweł Bieś, SJ
Akademia Ignatianum w Krakowie

Jezuickie instytucje edukacyjne w Orszy 1773–1820

Jesuit Educational Institutions
in Orsha 1773–1820

ABSTRAKT

Celem artykułu opisującego funkcjonowanie jezuickich placówek edukacyjnych, istniejących w latach 1773–1820 w położonym nad Dnieprem mieście powiatowym Orsza, jest przybliżenie fenomenu przetrwania i kontynuowania prac wychowawczo-oświatowych w warunkach poważnego kryzysu instytucjonalnego. Dla wspomnianych placówek kryzys ten był związany z jednej strony z upadkiem polskiej państwowości i włączeniem w strukturę obcego państwa, a z drugiej z perturbacjami wywołanymi nieskuteczną próbą całkowitej likwidacji organizacji odpowiadającej za ich dotychczasowe prowadzenie. Korzystając z zachowanych materiałów archiwalnych oraz skąpej literatury przedmiotu, autor odtwarza przebieg działalności poszczególnych jednostek – jezuickiej szkoły publicznej, bursy muzycznej, konwikt szlacheckiego, studium nauczycielskiego dla kleryków jezuickich oraz rocznego kursu formacji zakonnej tzw. trzeciej probacji. Ze względu na rodzaj dostępnych materiałów źródłowych tekst skupia się głównie na prowadzonej przez jezuitów od 1618 roku szkole, zwracając uwagę m.in. na jej bazę materialną, liczebność uczniów, kadry nauczycielskie, na zmiany zachodzące w programach nauczania oraz powody ich wprowadzania, a także uzyskane efekty kształcenia. W dalszej części zostały przedstawione cele stawiane

SŁOWA KLUCZOWE

Orsza, historia edukacji, historia jezuitów, jezuita w Rosji XVIII–XIX w., szkolnictwo jezuickie, bursa muzyczna, konwikt, seminarium nauczycielskie, programy nauczania

KEYWORDS

Orsha (Belarus), the history of education, the history of Jesuits, Jesuits in Russia in the 18th and 19th century, Jesuit education, music dormitory, boarding school, teacher training college, curricula

SPI Vol. 19, 2016/3
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366
DOI: 10.12775/SPI.2016.3.001

Artykuły i rozprawy

Articles and dissertations

pozostałym placówkom, metody ich realizacji i zakres oddziaływania, oraz osoby odpowiedzialne za wypełnianie zadań w poszczególnych jednostkach. I chociaż edukacyjna działalność jezuitów w Orszy została ostatecznie i bezpowrotnie przerwana ich wypędzeniem w 1820 roku, a same instytucje nie przetrwały nawet dekady w rękach nowych administratorów, to pamięć o dawnych zakładach poświęconych nauczaniu i wychowaniu w sposób nieoczekiwany powróciła po wiekach do przestrzeni publicznej w postaci śladu zrekonstruowanego – wzniesionych z ruin i zaadaptowanych budynków.

ABSTRACT

The aim of the article, describing the functioning of Jesuit educational institutions, in the years 1773–1820, in Orsha, the powiat town located by the Dnieper, is to present the phenomenon of the survival and continuation of educational and pedagogical activities at the time of a serious institutional crisis. On the one hand, for the above-mentioned institutions, the crisis was connected with the collapse of the Polish statehood and its incorporation into the structure of a foreign state. On the other hand, it was related to the perturbations caused by a futile attempt to completely abolish the organisation responsible for its functioning until then. Taking advantage of preserved archival materials as well as of the scarce literature on the subject matter, the author reconstructs the subsequent forms of functioning of particular institutions – the Jesuit public school, music dormitory, landed gentry boarding school, teacher training college for Jesuit clerics and a year course for nunnery formation, the so-called third probationary period. Owing to the type of the available source material, the article concentrates mainly on the school ran by Jesuits since 1618, focusing among other things on its material basis, the number of students, the teaching staff, on the changes in the curricula as well as the reasons for these changes, and also on accomplished educational results. The further part of the article presents the objectives set for the remaining institutions, methods of their implementation and the scope of their functioning, as well as the people responsible for task fulfillment in particular institutions. The educational activity of Jesuits in Orsha was irreversibly terminated as a result of their expulsion in 1820 and the institutions themselves did not survive even a decade once their new administrators were in charge. However, after centuries, the memory of former institutions dedicated to education and upbringing unexpectedly returned to the public space in the form of the reconstructed trace – the adapted buildings which were erected from ruin.

1. Orsza

Położona nad Dnieprem u ujścia rzeki Orszycy miejscowość była od początków XV wieku jedną z ważniejszych warowni w tzw. Bramie Smoleńskiej, blokujących dostęp do Rzeczypospolitej od strony Moskwy. W 1514 roku połączone siły litewsko-polskie rozbiły w bitwie pod Orszą trzykrotnie silniejsze oddziały moskiewskie. Od roku 1566 odbywały się tu sejmiki powiatowe, na których wybierano dwóch delegatów do litewskiego zjazdu stanów zwanego Konwokacją Wileńską¹. Jezuici zostali do Orszy sprowadzeni w roku 1609 z inicjatywy kanclerza wielkiego litewskiego Lwa Sapiehy, aby wspierać prace duszpasterskie miejscowego proboszcza oraz otworzyć szkołę, której dotąd brak było w województwie witebskim. Dzięki kolejnym nadaniom otrzymywanym od króla Zygmunta III Wazy, który był właściwym fundatorem placówki, zakonnicy mogli w ciągu kilku lat otworzyć małą rezydencję dla 3–4 kapłanów, postawić piętrowe zabudowania klasztorne oraz własny kościół. Zwiększenie królewskiego uposażenia w 1616 roku pozwoliło generałowi zakonu Mucjuszowi Vitelleschi na przekształcenie rezydencji w kolegium, którego rektorem został dotychczasowy superior o. Jerzy Rawa². Na początek XVII wieku przypada również okres największego rozwoju miasta, które w 1620 roku otrzymało od Zygmunta III przywileje prawa magdeburskiego i z ponad 5 tys. mieszkańców stało się jednym z większych miast na północnym wschodzie Rzeczypospolitej³.

Pierwszą szkołę humanistyczną otwarto w Orszy w 1618 roku. Prowadzili ją jezuici należący do zakonnej prowincji litewskiej, a po jej podziale w 1756 roku do prowincji mazowieckiej⁴. Ofertę edukacyjną, początkowo ograniczoną do trzech klas gramatycznych sukcesywnie poszerzano – w roku 1623 o klasę poetyki, a w 1634 roku o klasę retoryki⁵, natomiast na przełomie XVII i XVIII wieku o dwuletnie kursy filozoficzne dla studentów świeckich. Ponadto

¹ Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, Warszawa 1886, s. 598–600.

² Por. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, Kraków 1905, s. 1055–1058.

³ Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, dz. cyt., s. 598–599; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, dz. cyt., s. 1057.

⁴ Por. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, dz. cyt., s. 1067.

⁵ Tamże, s. 1059.

od XVII wieku przy jezuickim domu zakonnym, zwanym kolegium, funkcjonowała również bursa muzyczna, zwana również *seminarium musicorum*, a także (okresowo) przeznaczone wyłącznie dla jezuitów tzw. *seminarium Nostrorum* (czyli rodzaj seminarium nauczycielskiego) oraz studia filozoficzne i studium teologii moralnej⁶.

Szkoła posiadała przy kolegium osobny budynek drewniany z izbami lekcyjnymi, wystawiony w latach siedemdziesiątych XVII wieku. W drugiej dekadzie XVIII wieku stanęły murowane zabudowania kolegium, a w roku 1737 położono fundamenty pod gmach szkolny. Murowany kościół św. Michała Archanioła, który pełnił również funkcję „kościółka szkolnego”, budowano w latach 1741–1764. Postawienie fasady i wież odłożono na później z powodu procesów sądowych i nigdy nie ukończono⁷.

2. Rozbiory i kasata zakonu

Dnia 15 września 1772 roku ogłoszono w kościele św. Michała przyłączenie – zajętej już wcześniej przez wojska moskiewskie – Orszy i powiatu orszańskiego wraz z województwem witebskim do cesarstwa rosyjskiego. Po przyłączeniu Białorusi do Rosji w 1772 roku Orsza była początkowo miastem prowincjonalnym prowincji orszańskiej, a następnie od 1797 roku miastem powiatowym⁸.

Wymaganą przysięgę na wierność carowej Katarzynie II w imieniu 21 zakonników złożył rektor kolegium w Orszy o. Michał Kruszewski⁹. Wydanego rok później papieskiego breve kasującego zakon jezuitów nikt z upoważnionych do tego osób nie ogłosił w orszańskim kolegium, a dotychczasowe prace duszpasterskie w kościele oraz oświatowo-wychowawcze w szkole i w bursie kontynuowano jak przed rozbiorami¹⁰.

⁶ Por. S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933, s. 98–123; J. Kochanowicz, *Słownik geograficzny jezuickich burs muzycznych (Materiały)*, Kraków 2002, s. 168–170; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, 478–479; L. Piechnik, *Początki seminariów nauczycielskich w Polsce w w. XVI*, „Nasza Przeszłość” 1959, t. 10, s. 159–175.

⁷ Por. J. Paszenda, *Budowle jezuickie w Polsce*, t. 5, Kraków 2013, s. 201–208.

⁸ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, dz. cyt., s. 598–599.

⁹ Por. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, dz. cyt., s. 1067.

¹⁰ Por. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, dz. cyt., s. 1067–1068.

Zaistniała sytuacja budziła jednak szereg wątpliwości, także wśród samych jezuitów – ze względu na rozbieżne interpretacje złożonych kwestii prawa kanonicznego. Ostatecznie przeważała opinia o konieczności kontynuowania dotychczasowej działalności – dla pożytku dusz¹¹.

Kolegium w Orszy było jednym z 18 jezuickich domów zakonnych, a prowadzona przy kolegium szkoła średnia i bursa muzyczna jednymi z sześciu, jakie w wyniku pierwszego rozbioru znalazły się w granicach cesarstwa rosyjskiego¹². W nowych i budzących niepewność warunkach zakonnicy starali się zaznajomić nowe władze ze specyfiką prowadzonej dotąd działalności. W tym celu pełniący obowiązki wiceprowincjała rektor kolegium w Płocku, o. Stanisław Czerniewicz, pisał do witebskiego generał-gubernatora Michaiła Kretecznikowa, zapewniając, że jedynym przeznaczeniem szkół jest formacja ducha i serc młodzieży w tym celu, by mogła jako obywatelki przysłużyć się mądrością, według swoich zdolności, dla dobra swego państwa. Autor gwarantował, że jezuitki gotowi są uczyć młodzież chrześcijańską bez wyjątku. Ponadto wyjaśniał, że szkoły jezuickie są publiczne, a więc darmowe, a liczba studentów zależy jedynie od dobrej woli uczniów i rodziców. Uświadamiał adresata, że podstawą nauczania są języki – łaciński, niemiecki i francuski, ale planuje się też nauczanie języka rosyjskiego. Przedmiotem nauczania jest również geografia, historia i architektura cywilna, a dla uczniów odznaczających się odpowiednimi uzdolnieniami także zaawansowana matematyka. Jezuita przekonywał gubernatora, że dzięki zdobytym w szkole wiadomościom uczniowie mogą być zarówno dobrymi studentami filozofami, jak i inżynierami, bo mają opanowaną geometrię i trygonometrię oraz sztukę rysowania¹³.

¹¹ Szerzej o kościelno-prawnych aspektach kasaty zakonu jezuitów i jego przetrwania w Rosji por. M. Inglot, *La Compagnia di Gesù nell'Impero Russo (1772–1820) e la sua parte nella restaurazione generale della Compagnia*, Roma 1997, s. 43–63; a także: R. Danieluk, *Kasata Towarzystwa Jezusowego: jej przyczyny i historiografia*, „Studia Bobolanum” 2015, nr 1, s. 5–21; M. Inglot, *Jezuici w Imperium Rosyjskim (1772–1820) i przywrócenie Towarzystwa Jezusowego (1814)*, tamże, s. 23–40.

¹² Por. A.P. Bieś, *Periodyzacja obecności Towarzystwa Jezusowego na ziemiach polskich. Struktury organizacyjne oraz edukacyjno-oświatowe i pastoralne formy aktywności, cz. 1*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2014, vol. 17, s. 77–78.

¹³ Por. List Stanisława Czerniewicza. Archivum Romanum Societatis Iesu (dalej: ARSI), Russ. 1003-VIII-1. – Nieco odmienny tekst z podpisem Czerniewicza w Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (dalej: ATJKr.), rkps 1027 XV, k. 113–114.

3. Szkoły publiczne

W latach siedemdziesiątych XVIII wieku szkoła orszańska liczyła 5 klas, od infimy do retoryki włącznie, w których uczyło trzech nauczycieli-kleryków, zwanych magistrami, pod kierunkiem odpowiedzialnego za szkołę ojca prefekta, przy czym klasy II i III oraz IV i V były łączone zgodnie z wypracowanym w szkolnictwie jezuickim modelem¹⁴. Ponadto nauczyciel poezji i wymowy, czyli klasy IV i V, był jednocześnie nauczycielem historii. Klasę początkową, nazywaną infimą, uczył zakonnik zdobywający dopiero doświadczenie w tym zawodzie. W klasach gramatyki i syntaksy, a więc II i III, z reguły praktykował magister uczący już rok lub dłużej. Natomiast klasy poezji i retoryki powierzano magistrów wypróbowanym, uczącym przynajmniej cztery lub więcej lat¹⁵.

W roku 1775 rektorem kolegium pozostawał o. Michał Kruszewski, a obowiązki prefekta szkoły i biblioteki prawdopodobnie sprawował nadal o. Bazyl Zgórski, który zmarł 1 listopada 1775 roku w Orszy. Zachowany spis jezuitów z tego roku nie zawiera niestety pełnego wykazu obowiązków pełnionych przez zakonników, Niemniej możemy przypuszczać, że trzech wpisani pod Orszą magistrówie byli ówczesnymi nauczycielami w szkole. Najmłodszy z nich, Ignacy Kozłowski, ukończył przed kasatą studia filozoficzne w Połocku i mógł uczyć w klasie infimy. Karol Buynowski przed kasatą uczył już 3 lata, m.in. w klasach gramatyki i syntaksy w Mohylewie, zaś Szymon Uszyński – 4 lata, m.in. poetyki, retoryki i historii w Witebsku¹⁶.

W trakcie roku szkolnego 1776/77 obowiązki przełożonego domu zakonnego, po zmarłym 10 grudnia 1776 roku o. Kruszewskim, objął jako wicerektor o. Jan Hercyk, dawny profesor teologii i prefekt studiów z Połocka. W zachowanym wykazie jezuitów brak jest informacji, kto w tym czasie był prefektem szkoły. Klasę I uczył kleryk Jan Koc, który po dwuletnim nowicjacie w Łomży (1770/71–1771/72) ukończył studium pedagogiczne w Słucku (1772/73) oraz

¹⁴ Por. S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich...*, dz. cyt. s. 100.

¹⁵ Por. *Catalogus personarum Provinciae Masoviae Societatis Jesu. Ex Anno 1772 in Annum 1773*, Nesvisii brw, s. 23.

¹⁶ Por. *Catalogus personarum Provinciae Masoviae...*, dz. cyt., s. 23; *Catalogus Jesuitarum in Alba-Russia Anno 1775* – wypis z Archiwum Nuncjatury w Warszawie, nr 119 z 1/17 II 1775; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, dz. cyt., s. 790.

studia filozoficzne prawdopodobnie w Połocku (1773/74–1775/76). Nauczycielem klasy II i III był o. Felicjan Laskowski. Po dwuletnim nowicjacie w Nieświeżu (1766/67–1767/68) odbył studium pedagogiczne w Słucku (1768/69), a następnie studia filozoficzne i teologiczne w Połocku (1769/70–1775/76)¹⁷. W klasie IV i V nauczał o. Joachim Załęski, w zachowanym spisie występujący jako profesor retoryki i matematyki¹⁸

Ponieważ wspomniany spis wymienia nauczycieli matematyki również w szkołach w Mohylewie, Mścislawiu i Witebsku, można przypuszczać, że już w 1776 roku matematyka stanowiła ważny element w programie nauczania jezuickiej szkoły humanistycznej na Białorusi wymagający odrębnych, odpowiednio przygotowanych sił dydaktycznych. Natomiast brak w zestawieniu informacji o nauczycielu klasy poetyki w Orszy prawdopodobnie był wynikiem pomyłki pisarza lub kopisty, gdyż zarówno w okresie wcześniejszym, jak i późniejszym obie klasy prowadził ten sam nauczyciel.

Co ciekawe, o. Załęski nie był w Orszy nauczycielem nowym. Po nowicjacie odbytym w Połocku i Nieświeżu (1764/65–1765/66) oraz studiach filozoficznych w Połocku (1766/67–1768/69) uczył w Orszy retoryki, poezji i historii przynajmniej w latach 1770/71–1771/72, po czym kontynuował formację do kapłaństwa na studiach teologicznych w Połocku¹⁹.

Wyjaśnienia wymaga również fakt, że dwaj spośród orszańskich nauczycieli było już kapłanami. W trzy lata po kasacie zakonu, 16 listopada 1776 roku, biskup Stanisław Sierstrzeńcewicz udzielił święceń kapłańskich 20 jezuitom-klerykom, natomiast nowych kandydatów do zakonu zaczęto przyjmować dopiero w początku roku 1780²⁰. Stąd też wobec stale malejącej liczby kleryków obowiązki magistrów podejmowali także zakonnicy po święceniach kapłańskich.

¹⁷ Dane na podstawie analizy zachowanych katalogów rocznych Prowincji Mazowieckiej z lat 1764/65–1772/73.

¹⁸ Por. *Catalogus personarum et officiorum Vice-Provinciae Alba-Russiae ex Anno 1776 in Annum 1777* – wypis z Archiwum Nuncjatury w Warszawie, nr 319 z 17 II 1777; zob. także I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych*, Kraków 1905, s. 146.

¹⁹ Dane na podstawie analizy zachowanych katalogów rocznych Prowincji Mazowieckiej z lat 1764/65–1772/73.

²⁰ Por. M. Inglot, *La Compagnia di Gesù nell'Impero Russo...*, dz. cyt., s. 68–87.

Na początku lat osiemdziesiątych XVIII wieku caryca Katarzyna II wprowadziła w Petersburgu szkoły wzorowane na systemie austriackich szkół normalnych. Jezuici, licząc się z wolą monarchini, powoli modernizowali swój program nauczania i dopasowywali swoje szkoły do wymogów rządowych, prowadząc równocześnie pertraktacje z rosyjskimi władzami oświatowymi²¹. Wikariusz generalny, o. Stanisław Czerniewicz, listem z 13 sierpnia 1783 roku skierowanym do jezuitów napominał, by z jednej strony zrobić wszystko, aby szkoły zakonne odpowiadały oczekiwaniom strony rządowej, z drugiej by wiernie przestrzegano dotychczasowe normy zawarte w *Ratio studiorum* z 1599 roku²².

W lipcu 1784 roku prowincjał jezuitów a zarazem rektor kolegium w Orszy o. Franciszek Kareu wraz z o. Kajetanem Gierykiem, prefektem szkoły w Mohylewie i dawnym nauczycielem języka niemieckiego w Połocku oraz z o. Ludwikiem Rzewuskim, dawnym nauczycielem matematyki i prefektem konwiktu w Mohylewie zostali wezwani do Petersburga, aby zapoznać się z funkcjonowaniem szkół realnych w stolicy. Rok później podczas II Kongregacji Połockiej po śmierci o. Czerniewicza, odczytano uczestnikom list namiestnika guberni mohylewskiej i połockiej, generała gubernatora Piotra Passka, który w imieniu Katarzyny II przynaglał zakonników do przeprowadzenia reorganizacji ich szkolnictwa na wzór szkół państwowych. W odpowiedzi Kongregacja powołała komisję do spraw reformy szkół złożoną z 4 doświadczonych wykładowców, m.in. o. F. Kareu i o. Hieronima Wicherta, późniejszego wieloletniego rektora kolegium w Orszy. Komisja nadzorowała i koordynowała pracę kolejnych 16 jezuitów, których zadaniem było przepracowanie *Ratio studiorum*, przygotowanie podręczników i wprowadzenie modyfikacji w dotychczasowym systemie edukacyjnym. W gronie współpracowników komisji znaleźli się także 3 zakonnicy związani z placówkami oświatowymi w Orszy: o. Tadeusz Brzozowski, prefekt szkoły i nauczyciel języka niemieckiego w roku 1784/85, o. Józef Stanisław Kluczyński, nauczyciel matema-

²¹ Por. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5, cz. 1, Kraków 1907, s. 197–198, 204–205.

²² Por. List S. Czerniewicza. ARSI, Russ. 1001-VII-2; Russ. 1015, s. 189. Szerzej na temat *Ratio studiorum* zob. L. Piechnik, *Powstanie i rozwój jezuickiej „Ratio studiorum” (1548–1599)*, Kraków 2003; A.P. Bieś, *Ratio studiorum*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, Lublin 2012, kol. 1226–1227.

tyki w roku 1786/87 i o. Ignacy Brzozowski wykładowca retoryki w studium nauczycielskim w latach 1784/85–1793/94²³.

Ostatecznie po blisko rocznej pracy wspomnianych wyżej gremiów, wikariusz generalny o. Gabriel Lenkiewicz pismem z 5 października 1786 roku formalnie zatwierdził proponowane zmiany polegające głównie na rozszerzeniu zakresu nauczania języków współczesnych i przedmiotów ścisłych ale bez modyfikowania dotychczasowych treści i metod nauczania. I tak, od klasy I obok łaciny, historii biblijnej, katechizmu i ortografii uczono również języka rosyjskiego, podstaw arytmetyki i geografii. W klasach II i III dodawano język niemiecki i francuski, historię, arytmetykę i metrykę matematyczną. W klasie IV podstawy algebry, geometrię teoretyczną i praktyczną, geografię fizyczną i polityczną, historię i nauki moralne a w klasie V mechanikę, architekturę, balistikę, pirotechnikę i rzemiosło²⁴.

Bardziej szczegółowy zakres programowy realizowany w poszczególnych klasach podaje sprawozdanie przekazane naczelnikowi namiestnictwa połockiego Michałowi Łopatinowi w listopadzie 1796 roku: „W klasie I wykładano: 1) początki języka rosyjskiego i łacińskiego, 2) początki arytmetyki, 3) historię biblijną, 4) geografie o czterech częściach świata, 5) katechizm, 6) tłumaczenie bajek Fedra, łatwiejszych listów Cyncerona, niektórych innych autorów, 7) naukę moralną, 8) ortografię etc.

W klasach II i III były takie przedmioty: 1) język rosyjski i łaciński bardziej szczegółowo, 2) początki języka francuskiego i niemieckiego, 3) nauka moralna o obowiązkach człowieka względem Boga, bliźnich i samego siebie, 4) historia powszechna – monarchia asyryjska, perska, grecka i inne pozostałe po N. Ch., 5) geografia – Cesarstwo rosyjskie, rzymskie i tureckie, 6) tłumaczenia z Juliusza Cezara, Korneliusza Nepota, niektóre utwory Cyncerona i Owidiusza etc., 7) arytmetyka – ułamki, proporcje, 8) katechizm o wierze, nadziei i miłości, 9) przy końcu roku nauka rymotwórstwa.

W klasie IV uczono: 1) ciągu dalszego języków wyżej wymienionych, 2) początków algebry, 3) początków geometrii teoretycznej i praktycznej, 4) poetyki i retoryki, 5) historii rzymskiej, 6) geografii

²³ Por. M. Ingot, *La Compagnia di Gesù nell'Impero Russo...*, dz. cyt., s. 96–97; Katalogi roczne Prowincji Białoruskiej Towarzystwa Jezusowego z lat 1782/83–1798/99.

²⁴ Por. List G. Lenkiewicza, 5 X 1786 – ARSI, Russ. 1027, f. 107.

sferycznej i politycznej, 7) nauki moralnej o obowiązkach dobrego chrześcijanina i obywatela, 8) historii naturalnej, 9) interpretacja mów Cycerona, epigram Katula, Marciala i niektórych dzieł Horacjusza, Wergiliusza i Owidiusza etc.

Przedmioty klasy V: 1) ciąg dalszy języków, 2) mechanika teoretyczna i praktyczna, 3) architektura cywilna i wojskowa, 4) balistyka i pirotechnika, 5) hydraulika teoretyczna i praktyczna, 6) historia naturalna; nadto wykładano niektóre rzemiosła: stolarstwo, murarstwo etc.”²⁵.

W lipcu 1786 roku wizytację szkoły w Orszy przeprowadził metropolita mohylewski abp Stanisław Siestrzencewicz stwierdzając ogólnikowo, że uczniowie okazali postęp w różnych językach i przyrodniczych naukach²⁶. Znacznie więcej informacji na temat funkcjonowania szkoły w pierwszej dekadzie XIX wieku, które nie zachowały się w źródłach zakonnych, możemy znaleźć w relacjach z wizytacji przeprowadzanych z ramienia Uniwersytetu Wileńskiego. Miały one miejsce po reformie rosyjskiego systemu oświaty dokonanej przez cara Aleksandra I aktem z 24 stycznia 1803 roku i polegającej na wprowadzeniu 6 szkolnych okręgów terytorialnych podporządkowanych uniwersytetom²⁷.

Na kilka miesięcy przed wprowadzeniem reformy oświatowej, podczas odbywającej się w Połocku IV Kongregacji generalnej zakonu odczytano list ministra spraw wewnętrznych, hr. Wiktora Koczubeja, do o. Gabriela Grubera, w którym w imieniu cesarza nakazywał zaprowadzenie w szkołach języka rosyjskiego. Czyniąc zadość tym życzeniom Kongregacja zgodziła się na prowadzenie zajęć szkolnych w języku rosyjskim. Podczas dwu ostatnich posiedzeń polecono generałowi zakonu obmyślić plan nauki języka rosyjskiego i przegłosowano ogólną reformę szkolną²⁸. W 5. dekrete Kongregacji zapisano: „Ponieważ imperatorski

²⁵ I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej...*, dz. cyt., s. 16–17; por. także S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5, cz. 1, dz. cyt., s. 314–315.

²⁶ Por. I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej...*, dz. cyt., s. 146.

²⁷ Por. D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 1: *Uniwersytet Wileński*, Rzym – Lublin 1991, s. 21.

²⁸ Por. ATJKr. rkps 304 (Congregationes): *Acta Congregationis Generalis XXIII, Polocensis IV*, s. 52; zob. także S. Załęski, *Historia zniesienia jezuitów w Polsce i ich zachowanie na Białej Rusi*, Lwów 1875, s. 342–343.

majestat życzył sobie, aby w jego imperium nauki były wykładane w języku rosyjskim, wszyscy zebrani ojcowie uznali, że należy zadośćuczynić imperatorskiej woli, podobało się więc kongregacji w osobnym specjalnym dekrete polecić wszystkim jezuitom, aby okazali posłuszeństwo zakonu, jako znak wdzięczności za otrzymane dobrodziejstwa”. Poprosiła też kongregacja generała zakonu, aby osobnym rozporządzeniem określił sposoby wprowadzenia tego dekretu w życie²⁹.

W styczniu 1812 roku, po przekształceniu przez cara Aleksandra I jezuickiej szkoły przy kolegium w Połocku w uczelnię wyższą i nadaniu jej stosownych uprawnień, nowej Akademii Połockiej powierzono nadzór nad wszystkimi pozostałymi szkołami zakonu w cesarstwie rosyjskim³⁰, w tym nad szkołą w Orszy. Działania wojenne związane z kampanią moskiewską Napoleona w drugiej połowie 1812 roku spowodowały na krótko rozproszenie kolegium i zawieszenie zajęć szkolnych.

W pierwszych dwóch dekadach XIX wieku do 5 klas w szkołach orszańskich uczęszczało od 36 do 90 uczniów rocznie. Najmniej uczniów (poniżej 50) przypadało na lata 1805–1808, a najwięcej na rok 1818. Zdecydowana większość uczęszczających (70–90%) była pochodzenia szlacheckiego, zaś pozostali to dzieci mieszczan i duchownych unickich. Wiek uczniów w klasie I wahał się od 8 do 19 lat, w klasach II i III między 9 a 15 rokiem życia, zaś w klasach IV i V od lat 13 do 32 (sic!)³¹. Uczniowie mieszkali w lokalnych klasztorach dominikanów, trynitarzy, franciszkanów, bernardynów i bazylianów, a także na stancjach u osób prywatnych, mających aprobatę prefekta szkół. W raporcie hr. Ludwika Platerra z 1807 roku znajduje się wzmianka, że również w kolegium mieszkało kilku młodzieńców, których utrzymanie opłacali rodzice³².

²⁹ Tekst łaciński dekretu w: *Institutum Societatis Iesu*, vol. 2, Florentiae 1893, s. 459-460; por. ATJKr. rkps 304 (Congregationes): Acta Congregationis Generalis XXIII, Polocensis IV, s. 55.

³⁰ Por. I. Kadulska, *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach 1812–1820*, Gdańsk 2004, s. 33-37.

³¹ Obliczenia na podstawie danych znajdujących się w: I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej...*, dz. cyt., s. 149-151 oraz rękopisu „Akta wizyty kolegiów i rezydencji Zakonu Jezuickiego, znajdujących się w Archidiecezji Mohylewskiej, podane za rok 1818” przechowywanego w Narodowym Historycznym Archiwum Białorusi w Mińsku, fond 1781, vopis 26, sprawa 1398.

³² Por. I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej...*, dz. cyt., s. 150; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5, cz. 1, dz. cyt., s. 324.

W latach 1802–1805 zajęcia szkolne były organizowane w budynku kolegium, który w sprawozdaniach nazywany był klasztorem. Później klasy przeniesiono do jednej z wymurowanych obok oficyn³³. Zajęcia szkolne trwały 6 godzin, od 8–11 i od 13–16. Wtorkowe i czwartkowe popołudnia wolne od wykładów przeznaczone były na gimnastykę, muzykę i rysunki. W sobotę miała miejsce powtórka materiału z całego tygodnia. Cztery razy do roku odbywały się publiczne popisy wobec zaproszonych gości, rektora i profesorów z materiału przerobionego w danej klasie. Młodzież codziennie uczestniczyła we mszy św. w kościele św. Michała, a w większe uroczystości asystowała na sumie i słuchała kazania. Spowiadano się raz w miesiącu³⁴.

W szkole w latach 1782/83–1792/93 uczyło 4 nauczycieli, zwykle trzech magistrów i jeden ojciec, którzy oprócz zajęć w powierzonych im trzech oddziałach klasowych pełnili obowiązki wykładowców języka niemieckiego, francuskiego lub rosyjskiego, a niekiedy także matematyki. Wyjątkowo w roku 1786/87 szkoły liczyły aż 5 nauczycieli. W ciągu kolejnych 13 lat ten sam program nauczania realizowany był tylko przez 3 nauczycieli – wyłącznie magistrów. Od roku szkolnego 1806/07 liczba nauczycieli ponownie wzrosła do 4, dwukrotnie (1808/09 i 1811/12) znów spadając do 3, po czym w roku 1814/15 wzrosła do 5, a w roku 1818/19 do 6³⁵.

Na temat efektów kształcenia szkół orszańskich nie zachowały się bliższe dane poza ogólnymi stwierdzeniami o postępie uczniów w naukach. Nieco więcej światła w tej kwestii rzuca drukowany, sześciostronicowy program popisów szkolnych w Orszy z 16 lipca 1818 roku. Wynika z niego, że np. uczniowie klasy I potrafili m.in. tłumaczyć z języka łacińskiego na język polski historię Starego Testamentu, dokładnie omówić geografę kuli ziemskiej oraz rozwiązywać zadania arytmetyczne. W klasach IV i V posługiwali się językiem polskim i łacińskim w układaniu przemówień w stylu klasycznym, pisaniu listów i utworów poetyckich, w analizie autorów klasycznych, znali grecką historię i geografę starożytną, a także posiadali wiadomości o środowisku naturalnym, ukształtowaniu terenu,

³³ Por. I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej...*, dz. cyt., s. 149–150; „Akta wizyty kolegiów i rezydencji...”, k. 99–100.

³⁴ Por. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5, cz. 1, dz. cyt., s. 324.

³⁵ Obliczenia własne na podstawie analizy zachowanych katalogów rocznych Prowincji Białoruskiej.

miastach, ustroju politycznym i ekonomicznym takich krajów jak Anglia, Dania, Szwecja, Norwegia, Prusy, Polska, Czechy i Węgry. Ponadto rozwiązywali zadania matematyczne w wieloma niewiadomymi, korzystając z odpowiednich narzędzi wykonywali pomiary odległości, wysokości i powierzchni w terenie oraz sporządzali na ich podstawie plany i wykresy³⁶.

4. Bursa muzyczna

Początki bursy muzycznej w Orszy sięgają roku 1610. Jej pierwszym benefaktorem był proboszcz orszański ks. Jakub Laurenti, który na jej rzecz zrzekł się 60 złp. rocznego czynszu, jaki miał otrzymywać od jezuitów w zamian za przekazaną część (11 łanów) gruntów plebańskich. Ponadto król Władysław IV w 1634 roku uposażył bursę wsią Dubrówka w powiecie mińskim³⁷.

Wychowankowie bursy mieszkali w osobnych pomieszczeniach i uczyli na lekcje do szkół publicznych. Natomiast teorii muzyki i praktycznych umiejętności gry na instrumentach oraz śpiewu uczyli się w bursie od starszych kolegów i absolwentów tworzących kapelę uświetniającą nabożeństwa w kościele oraz imprezy szkolne. Od wychowanków nie pobierano żadnych opłat, a ich utrzymanie i wyżywienie było pokrywane z osobnej fundacji, podobnie jak uczących w bursie absolwentów³⁸.

U progu rozbiorów Rzeczypospolitej i kasaty zakonu prezesem bursy muzycznej był o. Konstanty Hołowczyc, równocześnie minister kolegium, prefekt świątyni i prezes konwiktu, dawny prefekt szkół w Witebsku oraz bursy i konwiktu w Połocku. Cenne wsparcie prefektowi zapewniał doświadczony socjusz, brat Józef Mączewski, zaangażowany w prowadzenie bursy muzycznej od 18 lat. On też najprawdopodobniej odpowiadał za funkcjonowanie instytucji po

³⁶ Por. *Treść nauk, z których uczniowie szkół orszańskich Towarzystwa Jezusowego dadzą dowód rocznego postępu. Roku 1818, dnia [16] lipca, Połock [1818]* – egz. zachowany w ATJKr. rkps 1027 VIII; zob. także I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej...*, dz. cyt., s. 151–156.

³⁷ Por. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, s. 1058–1059; J. Kochanowicz, *Słownik geograficzny jezuickich burs...*, dz. cyt., s. 168–170.

³⁸ Por. J. Kochanowicz, *Geneza, organizacja i działalność jezuickich burs muzycznych*, Kraków 2002, s. 89–128.

śmierci prefekta 19 maja 1773 roku. Sam zmarł w Orszy siedem lat później, 7 marca 1780 roku³⁹. Następnie instytucja bursy muzycznej z pewnością kontynuowała swoją działalność w dotychczasowych ramach, ale braki w zachowanych katalogach rocznych nie pozwalają zidentyfikować osób odpowiedzialnych aż do roku 1784. Od roku szkolnego 1784/85 funkcję prefekta bursy pełnił każdorazowy ojciec minister kolegium, czyli zastępca rektora odpowiadający za sprawy administracyjne placówki zakonnej. Łącznie było to 8 zakonników.

Przez dwa lata pełnili obowiązki prefekta bursy muzycznej: o. Jan Lamprecht (1784/85–1786/87), o. Franciszek Jurjewicz (1787/88–1788/89) i o. Michał Piottuch (1789/90–1790/91). Następnie przez 3 lata o. Ignacy Kozłowski (1791/92–1793/94), przez 8 lat o. Jan Zaranek (1794/98–1801/02) i przez 7 lat o. Florian Krzycki (1802/03–1808/09). Przynajmniej 3 lata prefektem bursy muzycznej w Orszy był o. Rafael Zubowicz (1809/10–1811/12) i przynajmniej 4 lata o. Józef Zranicki (1813/14–1816/17). A w ostatnim okresie funkcjonowania bursy prefekci zmieniali się co roku: o. Wincenty Tywankiewicz (1817/18), o. Alojzy Sroka (1818/19) i o. Antoni Korsak (1819/20)⁴⁰.

Zakonnik będący w Orszy ministrem kolegium i prefektem bursy muzycznej odpowiadał równocześnie za organizację prac w kościele i w ogrodzie, od roku 1811/12 także w aptece, a sporadycznie również w szkole⁴¹.

W latach 1786–1788 rektor kolegium o. Hieronim Wichert postawił dla bursy wygodny murowany budynek przy kolegium. W 1796 roku mieszkało w nim 16 młodzieńców, a w roku 1807 – 12⁴². Podczas wizytacji w 1818 roku odnotowano: „z funduszu winno utrzymywać Kolegium Bursę dzieci ubogiej szlachty i onę edukować. Liczba tych Bursistów funduszem nieodeterminowana, ale do woli przełożonych zostawiona. I temu równie obowiązkowi czyni

³⁹ Por. *Catalogus personarum Provinciae Masoviae...*, dz. cyt., s. 23; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, dz. cyt. s. 219, 413.

⁴⁰ Dane na podstawie zachowanych katalogów rocznych.

⁴¹ Prefektami szkoły byli: o. Ignacy Kozłowski 1791/92–1792/93, o. Jan Zaranek 1794/95–1798/99, o. Rafael Zubowicz 1810/11–1811/12.

⁴² Por. „Excerptum ex historia Collegii Orsensis” – ATJKr. 1027 VIII, k. 1; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, dz. cyt., s. 478–479; I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej...*, dz. cyt., s. 150.

się dosyć. Jest dopiero dzieci takowych 16, które krom odzienia, stół, mieszkania, biorą z Kolegium papier, księgi szkolne, i inne pomoce do postępku w naukach. Chodzą do szkół publicznych. Mają osobnego Direktora, uczą się nadto muzyki; dlatego trzyma kolegium pięciu pensjonowanych muzyków”⁴³.

5. Konwikt

Konwikt szlachecki otwarto w Orszy dopiero w początkach XIX wieku. W roku 1803 podczas wizytacji petersburski radca Wasyl Sewergin zanotował, że „konwikt, dla braku miejsca, nie utrzymywano”. Natomiast według raportu hr. Platera w 1807 roku kilku konwiktów mieszkało w kolegium na koszt rodziców⁴⁴. Konwikt jako osobna instytucja z własnym przełożonym występuje w katalogach zakonnych dopiero od 1813 roku. Pierwszym regensem został na dwa lata magister Wincenty Bryndza, jednocześnie uczący w szkole języka francuskiego. W roku szkolnym 1815/16 obowiązki regensa przejął kolejny nauczyciel języka francuskiego o. Adam Kosakowski. Rok później jako osoba odpowiedzialna za konwikt widnieje w katalogu, z tytułem wiceregnesa nauczyciel j. niemieckiego, magister Jakub Miller. Pozostał on na swym stanowisku kolejny rok, podczas gdy regensem został pochodzący z Genui o. Mateusz Molinari, wcześniej m.in. regens konwikt w Witebsku i nauczyciel języka francuskiego. W roku szkolnym 1818/19 obowiązki regensa objął o. Jan Hoffmann, a wiceregensa nauczyciel języka francuskiego dla początkujących, magister Antoni Michałowski. Rok później jako regens powrócił już po święceniach kapłańskich o. Wincenty Bryndza będący jednocześnie prefektem szkół i nauczycielem języka niemieckiego, zaś wiceregensem został również kapłan, o. Mateusz Kłosowski⁴⁵.

O funkcjonowaniu konwiktów tak donoszono w raporcie powizytacyjnym z 1818 roku: „Zważając jak trudno było rodzicom dystyngowańszym nająć kwaterę wygodną w Orszy, przeto że to miasto w czasie napadnienia nieprzyjaciela, bardzo zrujnowane zostało,

⁴³ „Akta wizyty kolegiów i rezydencji...”, k. 99.

⁴⁴ Por. I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej...*, dz. cyt., s. 150.

⁴⁵ Dane na podstawie zachowanych katalogów rocznych.

otworzyło konwikt publiczny Kollegium, dla większej wygody dzieci pomienionych Rodziców. Zebrało się tego roku Konwiktów 27. Ci chodzą do szkół publicznych. W stancjach zaś mają nad sobą przełożone dwie osoby zakonne, które ich nigdy nie opuszczając z oka, dostrzegają karność, obyczajów, a prywatnymi lekcjami i oświeceniami do prędszego w naukach postępu ułacniają drogę. Za nauki nie płacą Konwiktowicie, ale za stół, opał i stancję ich rodzice umówioną pensję wnosić powinni⁴⁶.

6. Seminarium Nostrorum

W Orszy, oprócz omówionych wyżej placówek edukacyjnych, jezuita prowadzili okresowo specjalną instytucję, której celem było przygotowanie własnych członków do uczenia w szkołach. Początkowo przyszłych magistrów zaprawiano do pracy nauczycielskiej przynajmniej przez dwa miesiące przed ukończeniem ich studiów humanistycznych, czyli klasy retoryki. Doświadczony wykładowca miał za zadanie przerobić w tym czasie z kandydatami metody prowadzenia lekcji, poprawiania wypracowań pisemnych oraz panowania nad klasą. Dopiero po tej dwumiesięcznej praktyce nauczycielskiej magister mógł udać się do wyznaczonej mu miejscowości i tam podjąć samodzielne prowadzenie lekcji w szkole. Później przyjęto zasadę przynajmniej rocznego, a niekiedy dwuletniego studium poetyki i retoryki dla wszystkich kleryków, którzy nie posiadali ukończonych studiów wyższych, lub też nie wykazali się podczas dwuletniego nowicjatu wybitnymi zdolnościami i doświadczeniem pedagogicznym. Studium to nazywano w dokumentach *seminarium Nostrorum*, czyli „seminarium dla Naszych (tzn. jezuitów)”, lub *rhetorica Nostrorum* („retoryka dla Naszych”), lub też *privata academia* („akademia prywatna”), albo po prostu *rhetorica* („retoryka”), zaś słuchacze studium zwani byli zwykle retorami. Kursy retoryki dla jezuitów organizowano w ramach zakonnych prowincji, ale nie posiadały one stałego miejsca i w zależności od panujących warunków zewnętrznych umieszczano je w różnych kolegiach⁴⁷.

⁴⁶ „Akta wizyty kolegiów i rezydencji...”, k. 99v.

⁴⁷ Por. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, dz. cyt., s. 610–611; L. Grzebień, *Seminarium nauczycielskie dla jezuickich szkół średnich w Jarosławiu od XVI*

Orsza po raz pierwszy gościła *seminarium Nostrorum* w latach 1649–1650 i po raz drugi w latach 1695–1699⁴⁸. Po kasacie zakonu studium dla przyszłych nauczycieli zorganizowano w roku 1782, kiedy pierwsza grupa młodych adeptów ukończyła białoruski nowicjat. Tu mieli okazję nie tylko pogłębić własną wiedzę z zakresu poetyki i wymowy, czy zaznajomić się z regułami jezuickiej *Ratio studiorum*, ale także w praktyce zmierzyć z pedagogicznymi wyzwaniami szkoły, bursy muzycznej czy konwiktu. *Seminarium Nostrorum* funkcjonowało w Orszy od 1782 do 1820 z przerwami w latach 1789/90 i 1792/93 oraz 1814/15–1815/16; przy czym w tym ostatnim dwuleciu działało drugie seminarium zorganizowane w roku 1813 w Puszy. Ponadto z powodu braku zachowanych katalogów rocznych nie wiadomo, czy retoryka dla jezuitów była w Orszy również w latach 1783/84, 1785/86 i 1812/13. Niewykluczone, że wówczas, podobnie jak w roku szkolnym 1786/87, jeden kleryk – Franciszek Wyrzykowski – prywatnie powtarzał retorykę bez nadzoru osobnego profesora. Liczba słuchaczy studium wahała się między 3 a 12. Seminarium kierował odrębny wykładowca – *profesor rhetoricae Nostrorum* – mianowany spośród profesorów retoryki cieszących się największym uznaniem w prowincji. W Orszy uczyło ich łącznie 10. Byli to kolejno: Piotr Estka (1782/83), Ignacy Brzozowski (1784/85, 1787/88–1788/89, 1790/91–1791/92, 1793/94), Rajmund Brzozowski (1794/95–1797/98), Józef Mikułowski (1798/99–1799/1800), Antoni Korsak (1800/01–1804/05), Leopold Chłudziński (1805/06), Stanisław Czerski (1806/07–1809/10), Józef Morełowski (1810/11–1813/14), Jan Roothaan (1816/17–1817/18), Ignacy Chodykiewicz (1818/19–1819/20)⁴⁹. Najdłużej – przez 10 lat z przerwami – seminarium kierował Ignacy Brzozowski.

7. Trzecia Probacja

Ostatnią, czwartą instytucją edukacyjną, którą jezuita białoruscy zorganizowali i prowadzili przy kolegium w Orszy była tzw. trzecia probacja (*tertia probatio*), przeznaczona dla wszystkich członków

do XVIII wieku, w: *Super omnia veritas*, red. J. Wołczański, S. Nabywaniec, A. Szal, Lwów – Kraków 2015, s. 306–307.

⁴⁸ Por. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, dz. cyt., s. 1062; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, dz. cyt., s. 611.

⁴⁹ Dane uzyskane na podstawie analizy zachowanych katalogów rocznych.

Towarzystwa Jezusowego, którzy przyjęli już święcenia kapłańskie i ukończyli studia teologiczne. Uczestnicy trzeciej probacji pod kierunkiem doświadczonego zakonnika zwanego Instruktorem przez rok studiowali prawo zakonne i pogłębiali znajomość zakonnej duchowości, czytając pisma założyciela i odprawiając miesięczne rekolekcje w pełnym milczeniu⁵⁰. W Orszy trzecia probacja gościła zaledwie przez dwa lata, a jej instruktorem był wówczas o. Ignacy Brzozowski. W roku szkolnym 1807/08 odbyło ją 5 ojców, a w roku 1808/09 – 4⁵¹. W następnych latach trzecią probację zorganizowano w kolegium w Witebsku.

8. Po roku 1820

Po wygnaniu jezuitów z Rosji w roku 1820 administracja rządowa powierzyła zadanie prowadzenia dawnych jezuickich instytucji edukacyjnych orszańskim dominikanom, którzy w 1822 roku objęli szkołę. Bursa muzyczna wraz z konwiktem zostały zamknięte, zaś szkołę, przekształconą w czteroklasową, ostatecznie zlikwidowano w roku 1829⁵². Kościół został sprzedany i rozebrany na cegłę w drugiej połowie XIX wieku, a w zabudowaniach poklasztornych urządzono więzienie, które przetrwało do końca lat osiemdziesiątych XX wieku. W latach 1989–1991 i 2007–2008 na terenie obiektów jezuickich przeprowadzono badania archeologiczne, a następnie rekonstrukcję części zespołu architektonicznego, nawiązującą przede wszystkim do jego funkcji oświatowych. Od roku 2014 w odbudowanym gmachu głównym kolegium, któremu dołożono wieżę zegarową, mieści się biblioteka dziecięca, galeria sztuki i sale wystawowe, natomiast w odtworzonych zabudowaniach bursy muzycznej zainstalowano „dom rzemiosł”⁵³. Tym samym w publicznej przestrzeni

⁵⁰ Por. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, dz. cyt., s. 539.

⁵¹ Por. *Catalogus sociorum et officiorum Societatis Iesu in Imperio Rossiano. Ex Anno 1807 in Annum 1808*, Polociae, brw, s. 16–17; *Catalogus sociorum et officiorum Societatis Iesu in Imperio Rossiano. Ex Anno 1808 in Annum 1809*, Polociae, brw, s. 15–16.

⁵² Por. I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej...*, dz. cyt., s. 161–162.

⁵³ Por. J. Paszenda, *Budowle jezuickie w Polsce*, dz. cyt., s. 202–203, 206–208; a także [https://ru.wikipedia.org/wiki/Иезуитский_коллегиум_\(Орша\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Иезуитский_коллегиум_(Орша)) [dostęp: 23.10.2016]

miasta znalazł się, co prawda zrekonstruowany i przetworzony, ale jednak widoczny i dobitny ślad przypominający o edukacyjnych tradycjach miejsca.

BIBLIOGRAFIA

- Catalogus personarum Provinciae Masoviae Societatis Jesu. Ex Anno 1772 in Annum 1773*, Nesvisii brw.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Instytut Kultury Religijnej, Wydawnictwo WAM, Kraków 1996.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VII: Netrebka – Perepiat, Kasa im. Józefa Mianowskiego, Warszawa 1886.
- Beauvois D., *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 1: *Uniwersytet Wileński*, Fundacja Jana Pawła II, Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym – Lublin 1991.
- Bednarski S., *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Wydawnictwo Księży Jezuitów, Kraków 1933 (reprint 2003).
- Bieś A.P., *Periodyzacja obecności Towarzystwa Jezusowego na ziemiach polskich. Struktury organizacyjne oraz edukacyjno-oświatowe i pastoralne formy aktywności*, cz. 1, „*Studia Paedagogica Ignatiana*” 2014, vol. 17, s. 57–87.
- Bieś A.B., *Ratio studiorum*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2012.
- Danieluk R., *Kasata Towarzystwa Jezusowego: jej przyczyny i historiografia*, „*Studia Bobolanum*” 2015, nr 1, s. 5–21.
- I.G. [J.M. Giżycki], *Materyały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych*, Druk W.L. Anczyca i Spółki, Kraków 1905.
- Grzebień L., *Seminarium nauczycielskie dla jezuickich szkół średnich w Jarosławiu od XVI do XVIII wieku*, w: *Super omnia veritas. Księga dedykowana Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Śliwie w 90. Rocznice urodzin i 50-lecie pracy naukowej*, red. J. Wołczański, S. Nabywaniec, A. Szal, Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej Ob. Łac., Lwów – Kraków 2015.
- Inglot M., *La Compagnia di Gesù nell’Impero Russo (1772–1820) e la sua parte nella restaurazione generale della Compagnia*, Editrice Pontificia Università Gregoriana, Roma 1997.
- Inglot M., *Jezuici w Imperium Rosyjskim (1772–1820) i przywrócenie Towarzystwa Jezusowego (1814)*, „*Studia Bobolanum*” 2015, nr 1, s. 23–40.
- Institutum Societatis Iesu*, vol. 2, Ex Typographia a SS. Conceptione, Florentiae 1893.
- Kadulska I., *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach 1812–1820*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004.

- Kochanowicz J., *Geneza, organizacja i działalność jezuickich burs muzycznych*, Wydawnictwo WAM, Wydawnictwo WSFP „Ignatianum”, Kraków 2002.
- Kochanowicz J., *Słownik geograficzny jezuickich burs muzycznych (Materiały)*, Wydawnictwo WAM, Wydawnictwo WSFP „Ignatianum”, Kraków 2002.
- Paszenda J., *Budowle jezuickie w Polsce*, t. 5, Wydawnictwo Akademii Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.
- Piechnik L., *Początki seminariów nauczycielskich w Polsce w w. XVI*, „Nasza Przeszłość” 1959, t. 10, s. 159–175.
- Piechnik L., *Powstanie i rozwój jezuickiej „Ratio studiorum” (1548–1599)*, Wydawnictwo WAM, Wydawnictwo WSFP „Ignatianum”, Kraków 2003.
- Załęski S., *Historia zniesienia jezuitów w Polsce i ich zachowanie na Białej Rusi*, Nakładem autora, Lwów 1875.
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, t. 4, Drukiem i nakładem Drukarni W.L. Anczyca i Spółki, Kraków 1905.
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, t. 5, cz. 1, Drukiem i nakładem Drukarni W.L. Anczyca i Spółki, Kraków 1907.

ADRES DO KORESPONDENCJI

dr Andrzej Paweł Bieś SJ
Katedra Historii Oświaty i Wychowania
Akademia Ignatianum w Krakowie
apbies@ignatianum.edu.pl